

STAVOVI I PONAŠANJE ŽENA NA KOSOVU I METOHIJI RELEVANTNI ZA POPULACIONU POLITIKU

Mirjana RAŠEVIĆ, Mina PETROVIĆ ***

Raspoloživa znanja o radjanju i obnavljanju stanovništva na Kosovu i Metohiji zasnivaju se gotovo isključivo na podacima popisa stanovništva (poslednji put izvršen za celo područje Pokrajine 1981. godine), vitalnoj statistici (pouzdati podaci su raspoloživi zaključno sa 1989. godinom), dvema reprezentativnim anketama (sprovedenim 1970. i 1976. godine) i većem broju naučnih radova koji se temelje na gornjim izvorima ili parcijalnim podacima. Već ova činjenica jasno govori da su raspoloživi podaci, a samim tim i naša znanja, nedovoljni, pogotovo što su obe ankete bile pretežno opšteg karaktera, i da otuda postoji potreba da se fond podataka proširi, upotpuni rezultatima dubinskih istraživanja i aktuelizuje. Šira znanja o fertilitetu i reprodukciji stanovništva su neophodna i za formulisanje mera populacione politike, za kojom već duže vremena postoji objektivna potreba.

Imajući u vidu nedovoljna istraživačka iskustva, zatvorenost albanske populacije i specifične uslove koji vladaju u ovoj pokrajini februara 1998. godine je sprovedeno probno anketno istraživanje na uzorku od 116 žena koje su se porodile u KBC Priština, Opštoj bolnici u Prizrenu i vanbolničkom porodilištu u Suvoj Reci. I pored metodoloških ograničenja uzorka u pogledu veličine i načina izbora posmatranih jedinica treba reći da je dobijena zadovoljavajuća struktura osnovnih socijalnih i demografskih obeležja ispitanica na osnovu poredjenja sa podacima vitalne statistike za 1989. i 1994. godinu. U tom smislu sadržinska obrada podataka prikupljenih anketom može imati eksplorativni karakter. Intervju je obavljen dan posle porodjaja na maternjem jeziku porodilje. Razgovor je vodjen na osnovu upitnika koji

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

** Odeljenje za sociologiju Filozofskog fakulteta, Beograd.

je sadržao kombinaciju pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Mnoga od njih su relevantna za populacionu politiku, jer omogućavaju procenu elemenata njene receptorne osnove odnosno dinamike u primeni pojedinih mera saglasno stepenu razvijenosti potreba žena u reproduktivnom ponašanju konkretne populacije.

1) Dugotrajna tendencija brzog porasta stanovništva je najveći demografski problem Pokrajine i osnovni je razlog ograničavajućeg delovanja demografskog faktora na socijalni i ekonomski razvoj. Većina ispitanica, međutim, nije informisana o smeru kretanja broja stanovnika Kosova i Metohije poslednjih decenija. Više od polovine žena (54,3%) je na postavljeno pitanje odgovorilo sa "ne znam", 6% žena smatra da je broj stanovnika konstantan u vremenu, a 4,3% čak veruje da opada. Tek je svaka treća porodilja (35,3%) upoznata sa stvarnom tendencijom rasta broja stanovnika Pokrajine.

2) Konzistentno, pored neinformisanosti žena o demografskom faktoru, ovo istraživanje je pokazalo da ne postoji svest, a pogotovo ne raširena osetljivost na populacione probleme. Tako, gotovo svaka druga žena (47,4%) ocenjuje kao prihvatljiv očekivani porast broja stanovnika Kosova i Metohije u neposrednoj budućnosti. Svaka peta ispitanica (19,8%) neutralno evaluira a svaka četvrta žena (25,0%) ne zna kako da oceni populacionu pojavu koja joj se predočava. Samo devet žena (7,8%) smatra neprihvatljivim budući neminovni porast stanovništva Pokrajine.

3) Neosetljivost prema populacionim problemima se ispoljava niskim vrednovanjem populacione politike u oblasti fertiliteta na skali društvenih prioriteta. Smanjenje radjanja je za svaku drugu ženu veoma važan (24,1%) ili važan (25,0%) socijalni cilj koji bi trebalo da se rešava. Samo su položaj i briga o starim licima na ponudjenoj listi problema ispitanice u nešto manjoj meri percipirale kao važno pitanje (41,4%). Ispred sprovođenja antinatalitetne politike i to ubedljivo nalaze se prioritete koji zahtevaju čistu ekonomsku podršku kao što su rešavanje siromaštva i stambenog pitanja, problemi zdravstva i školstva koji pored materijalnih ulaganja mogu da podrazumevaju i promenu političkih uslova, odnosno poboljšanje položaja žene u porodici i društvu ili borba protiv kriminala koji pretpostavljaju promenu celokupne socijalne klime. Nabrojane ciljeve preko 80% žena percipira kao veoma važne ili važne prioritete koji zahtevaju intervenciju (osim pitanja kriminala gde je udeo nešto niži, 71,6%).

4) U procenjivanju važnosti pojedinih vrednosti u životu ispitanice su maksimalan stepen slaganja iskazale ocenjujući, gotovo uniformno, vrednost srećnog porodičnog života kao veoma važnu, 94,0% ispitanica, dok nijedna nije rekla da je nevažna. Slično vrednost zadovoljstva svojim životom je 79,3% ispitanica ocenilo kao veoma važnu a samo 1,7% kao nevažnu. Kako su navedene vrednosti elementi i tradicionalnog i modernog tipa ne otkriva se dominacija određenog vrednosnog profila. Međutim, ispitanice su stavove specifične za vrednosni profil modernog tipa u najvećoj meri ocenile kao nevažne. Tako, 49,1% ispitanica smatra nevažnim da bude zaposlena a 45,7% da deli poslove u kući i oko dece sa mužem. Da je dobijeni vrednosni profil obeležen bitnim tradicionalističkim elementima potvrđuje i činjenica izraženijeg slaganja sa načinom života po pravilima svoje vere (vrednost koju 62,9% ispitanica ocenjuje kao veoma važnu a samo 6,9% kao nevažnu), nego sa težnjom da se ima dovoljno novca (koja je za 44,8% ispitanica veoma važna odnosno važna, a za 10,3% nevažna).

5) Preovladjujući značaj tradicionalnih elemenata u vrednosnom sistemu ispitanica potvrđuju i odgovori o broju dece sa kojim misle da je moguće ostvariti vrednosti koje su ocenile kao veoma važne ili važne. Naime, one se dominantno opredeljuju za troje odnosno četvoro dece bez razlike prema tipu vrednosti. Neke specifičnosti se ipak uočavaju. Tako, ispitanice ocenjuju da realizacija njihove zaposlenosti podrazumeva najmanje dece, u proseku 2,8, dok, ostvarenje vrednosti življenja u skladu sa pravilima svoje vere podrazumeva najveći broj dece, u proseku 3,7.

6) Ispitanice pokazuju značajno odsustvo diferenciranosti u izboru vrednosti koje se vezuju za decu a karakteristične su za razlikovanje tradicionalne od moderne motivacione osnove roditeljstva. S jedne strane, ispitanice iskazuju najviše slaganje sa stavovima koji se odnose na individualno psihološke (emotivne) vrednosti, tako da se čak 96,6% žena slaže sa stavom da ne bi mogla da bude srećna u životu bez dece a 80,2% da sa decom nikada nije usamljena, sa izrazito malim neslaganjem kod 1,7% odnosno 3,4% ispitanica. S druge strane, značajan je stepen prihvatanja i stavova koji ukazuju na fatalistički odnos prema deci, utilitarne vrednosti i odgovornost prema porodičnoj grupi. Tako je stav da su deca božja volja potpuno prihvatljiv za 78,2% a neprihvatljiv za samo 9,5% ispitanica, 63,8% ispitanica slaže se sa očekivanjima da joj deca budu oslonac u starosti a samo 6% ispitanica misli potpuno suprotno. Većina ispitanica slaže se i sa stavovima da je pomoć dece potrebna za rad u kući i na imanju te da je njihova obaveza prema

muževljevoj porodici da imaju decu, 57,8% odnosno 65,5% ispitanica, mada je u odnosu na ostale stavove nešto veći udeo ispitanica koje iskazuju neslaganje, 18,1% odnosno 21,6%. Najveći i nešto značajniji stepen neprihvatanja zabeležen je za stav o postojanju obaveze radjanja prema narodu, kod 40,5% ispitanica, što ukazuje na bitniju tranziciju tradicionalnog shvatanja društvene zajednice kao biološke kategorije.

7) U skladu sa procenama opštih vrednosti u životu i vrednosti koje se vezuju za radjanje dece, najveći broj ispitanica, 37,1%, smatra idealnom porodicu sa troje dece. Potom slede ispitanice koje idealnim smatraju četvero dece, 24,1% a približan je i broj onih koje takvu ocenu daju modelu sa dvoje dece, 21,5% ispitanica. U odgovoru na pitanje o idealnom broju dece nijedna ispitanica nije izabrala opciju jednog deteta, 4,3% opredelilo se za više od petoro dece, dok 14,0% nije moglo da definiše svoj stav po ovom pitanju. U proseku, idealni broj dece za ispitanice koje su dale numerički odgovor iznosi 3,2.

8) Prosečan idealni broj dece ispitanica od 3,2 viši je od ostvarenog broja dece u proseku po jednoj ispitanici, koji iznosi 2,9. Međutim, odgovorima na pitanje koliko dece još žele da rode ispitanice su pokazale da njihovo nameravano reproduktivno ponašanje neće biti u skladu za iskazanim normativom odnosno da će roditi više dece no što smatraju idealnim. Naime, dobijen je prosečan očekivani broj dece od 3,6, jer ispitanice nameravaju da rode još, u proseku, 0,7 dece.

9) Od ukupnog broja ispitanica 41,4% ne želi više da radja, dok 12,1% ispitanica nije moglo da da određeni odgovor na pitanje da li želi da rodi još dece. Među razlozima dominira opcija da je broj dece koji imaju dovoljan, 51,6% ispitanica. Pri tome većina ispitanica sa petoro i više dece (82,4%) ne želi više da radja, kod ispitanica sa troje do četvero dece to je slučaj sa 50,0%, dok je najmanje žena koje ne žele više da radjaju među ispitanicama sa jednim do dvoje dece, 24,6%. Na listi razloga potom slede socioekonomski razlozi (21% ispitanica), zdravstveni razlozi (11,3% ispitanica), ostali razlozi (3,2%).

10) Praksa planiranja porodice u savremenom društvu, ne odnosi se samo na broj dece koji će se roditi već i na bitne promene planiranja i realizacije radjanja tokom reproduktivnog perioda. Ispitivanje ovih elemenata ukazuje da većina ispitanica prihvata savremene karakteristike. Naime, više od trećine ispitanica (37,3%) od onih koje su izjavile da će roditi još dece ili su dale

neodređen odgovor (ukupno 67 ispitanica) želi da završi reprodukciju do 30. godine, a 35,8% u starosti 31-35 godina. Samo četiri ispitanice (6,0%) opredeljuju se za period od 36. do 40. godine, dve ispitanice smatraju da će radjati dok budu mogle, bez određenja starosne granice, dok 19,1% ispitanica nije moglo da odredi svoj stav. Takođe, 51,5% ispitanica planira razmak od 2 do 4 godine, kojima treba dodati i 8,8% ispitanica koje planiraju razmak od 4 i više godina. Ostale ispitanice poželjnim smatraju kraće razmake karakteristične za tradicionalniji vid reproduktivnog ponašanja, te se 23,5% opredeljuje za razmak od jedne do dve godine a 4,4% za razmak do godinu dana.

11) Ozbiljnost pristupa planiranju porodice ogleda se u praksi primene adekvatnih i pouzdanih metoda kontracepcije i postojanošću odluka. Stoga su ispitanice koje su izjavile da ne žele više da radjaju odnosno koje su ispoljile neodređenost u pogledu budućeg radjanja pitali šta bi učinile ukoliko ostanu trudne. Većina ispitanica (od ukupno 63) odgovorila je da bi rodila dete, 53,2%, potvrđujući dominaciju tradicionalnog tipa racionalnosti u pristupu planiranja porodice, koga obeležava pasivnost i inertnost. Trudnoću bi možda prekinulo 17,7% a 29% ispitanica se sa sigurnošću opredelilo za ovu opciju.

12) Neophodna psihosocijalna varijabla za prihvatanje kontracepcije kao i za njeno kontinuirano i efikasno korišćenje je znanje iz oblasti kontrole radjanja. Ne ulazeći dublje u utvrđivanje nivoa znanja, imajući u vidu da je reč o populaciji koja ima malo iskustva sa upotrebom kontracepcije, snimljena je samo slika informisanosti žena o kontraceptivnim metodama i sredstvima. Gotovo sve žene (94,8%) su upoznate sa prekinutim snošajem kao vidom zaštite od trudnoće. To je potvrda inkorporiranosti coitus interruptusa u sistem vrednosti. Takođe, veliki broj žena je čuo za modernu kontracepciju. Da postoji intrauterina spirala zna 88,8% žena, a za pilulu je čulo više od dve trećine ispitanica (71,6%). Upadljivo manji broj žena je čuo za klasične metode kontracepcije. Tako je samo svaka druga žena (55,2%) čula za metod plodnih dana što se u otvorenim populacija prenosi kao deo kolektivnog iskustva. I ovo istraživanje je potvrdilo rezultate dobijene u više patrijahalnih sredina da je slaba informisanost žena o postojanju prezervativa. Naime, svaka druga žena je čula za kondom (50,9%), mada je danas relativno raširena medijska promocija ovog sredstva u borbu protiv AIDS-a. Još manje žena zna za postojanje hemijske kontracepcije (26,8%). Tek je svaka četvrta

žena (23,3%) čula za dijafragmu. Bitno je istaći da je većina žena otvorena za nova saznanja o kontracepciji (75%).

13) Koliko je sticanje novih znanja o kontracepciji realna potreba ukazuju i rezultati o stavu žena prema budućoj upotrebi kontracepcije. Naime, velika većina žena (92,2%) želi da se primenom nekog kontraceptivnog metoda ili sredstva štiti od neželjenog začeća u budućnosti. Izbor vida kontrole radjanja sa gledišta efikasnosti je, pak, najčešće pogrešan. Oslanjanje na prekinut snošaj, metod plodnih dana ili kombinaciju ove dve metode dominira u budućim planovima (coitus interruptus 58,9%, metod plodnih dana 3,7% a coitus interruptus i metod plodnih dana 4,7%). Nešto više od četvrtine žena (27,1%) upotrebom efikasne i moderne kontracepcije želi da prevenira neželjenu trudnoću u budućnosti. Među njima preko 85% preferira intrauterinu spiralu a samo 13,8% žena se opredelilo za pilulu kao buduću opciju.

14) Pitanje stava muškaraca o kontracepciji je takve prirode da bi moralo da se postavi samom muškarcu. U nemogućnosti da to ostvarimo, na indirektan način, preko anketiranih žena smo pokušali da saznamo stav njihovih muževa o upotrebi kontracepcije. Nešto više od dve petine anketiranih žena (41,4%) je izjavilo da sa mužem o kontracepciji nisu ni razgovarali. Neiniciranje ili neprihvatanje razgovora o ovako važnom pitanju je, imajući u vidu ostale odgovore, pre svega projekcija jasno donete odluke partnera. Naime, svaka druga žena (52,6%) je razgovarala sa mužem o kontracepciji ali on smatra da je to "njegova stvar". Dalje, pet ispitanica (4,3%) je izjavilo da se njihov suprug direktno protivi korišćenju metoda i sredstava za kontrolu plodnosti. Samo jedna žena je saopštila da njen muž smatra da je zaštita od trudnoće njena briga, a jedna ispitanica da je njen partner indiferentan prema upotrebi kontracepcije.

15) Ukupno psihološko opterećenje abortusom je gotovo dva puta veće od ukupnog psihološkog opterećenja kontracepcijom. U okviru ovog sumarnog pogleda potrebno je istaći da je važnost pojedinih komponenata psihološkog opterećenja različita. Štetnost po zdravlje i doživljavanje, očekivano ili proživljeno, namernog prekida trudnoće kao neprijatnog iskustva, imaju upadljivo najveći uticaj na formiranje psihološkog opterećenja abortusom. Na trećem mestu je verska komponenta. Komplikovanost primene i ocenjivanje abortusa kao uzroka sukoba sa partnerom su komponente sa manjom psihološkom cenom. Na drugoj strani, štetnost po zdravlje je daleko najznačajnija komponenta koja deluje na formiranje psihološkog opterećenja

kontracepcijom. Redosled ostalih komponenti je "neprijatno iskustvo", religijska dilema ovog rešenja, sukob sa partnerom i na kraju, komplikovanost primene.

16) Samo dve trećine ispitanica (66,3%) u svojoj reproduktivnoj istoriji ima živorodjenje kao jedini ishod začeća. Čak gotovo četvrtina žena ima iskustva sa spontanim prekidom trudnoće, i/ili mrtvorodjenjem. Takođe, dve žene (1,7%) navode i spontani i namerni prekid trudnoće u reproduktivnoj istoriji. Ostalih 7,8% žena navode živorodjenje i namerni prekid trudnoće kao rezultat svih začeća.

17) Gotovo svaka treća žena (31,6%) je imala prvu trudnoću do 19 godina starosti. Najveći broj anketiranih žena, međutim, ponaša se drugačije. Naime, gotovo svaka druga žena (49,1%) je imala prvu trudnoću u starosnom dobu između 20. i 25. godine starosti. Čak svaka peta žena (19,3%) je prvi put zatrudnela posle 25. godine. Imajući u vidu ove rezultate, porast prosečne starosti žene pri prvom začeću postaje odlika fertiliteta stanovništva Kosova i Metohije. Analiza reproduktivnih istorija anketiranih žena je, pak, pokazala da je prosečan razmak između trudnoća najčešće mali. Kod oko 80,0% žena prosečan vremenski period između dva začeća je manji od tri godine (do 24 meseca 46,1%, a između 25 meseci i 3 godine 35,3%).

18) Svakoju osmoju ženi je umrlo odojče ili dete u prvim godinama života (12,1%). Četiri anketirane žene navode smrt čak dvoje dece a jedna troje. Smrt odojčeta i malog deteta je često posledica usvojenog reproduktivnog modela.

19) Svaka deseta anketirana žena (9,5%) ima iskustvo sa namernim prekidom trudnoće. Samo jedna žena ima dva indukovana abortusa u reproduktivnoj istoriji. Oko 60% namernih prekida trudnoće je izvršeno u prvom trimestru trudnoće. Sedam od jedanaest žena su u momentu prekida trudnoće imali jedno ili dvoje dece. Samo je jedna žena prekinula prvu trudnoću.

20) Istraživanje pokazuje da je namerni prekid trudnoće posledica opredeljenja za abortus kao vid kontrole radjanja ili preveniranja trudnoće putem neefikasne kontracepcije. Naime, svaka druga žena nije ni pokušala da spreči trudnoću koju je namerno prekinula. Među ženama koje su koristile kontracepciju u momentu začeća, gotovo isključivo je korišćen coitus interruptus. Samo je jedna trudnoća rezultat neefikasnosti intrauterine spirale.

21) Coitus interruptus dominira u strukturi korišćenih kontraceptivnih metoda i sredstava. Svaka druga anketirana žena (50,9%) je imala iskustva sa ovim vidom kontrole radjanja. Medju njima, jedna trećina žena (35,6%) se povremeno oslanja na ovaj neefikasan metod, dok je za ostale žene to dugotrajan izbor, koristile su ga duže od godinu dana. Intrauterina spirala je na drugom mestu po učestalosti navodjenja. Svaka četrnaesta žena (6,9%) je koristila intrauterinu spiralu. Iskustvo i sa ovim kontraceptivnim sredstvom je po pravilu dugotrajno. Koristilo se između 1 i 3 godine (37,5% žena) ili više od tri godine (svaka druga žena). Retka su iskustva sa ostalim kontraceptivnim sredstvima i metodama. I modernim i klasičnim, i hemijskim i mehaničkim, odnosno efikasnim i neefikasnim. Tako je tek svaka dvadeseta žena (5,2%) navela metod plodnih dana. Samo 2,6% žena je koristilo pilulu. Zanimljiv broj žena ima iskustva i sa prezervativom (3,4%) i hemijskim kontraceptivnim sredstvima (0,9%). Nijedna žena nije navela da je koristila dijafragmu.

Analiza navedenih rezultata ukazuje na dominaciju, ali i proces transformacije tradicionalnog reproduktivnog ponašanja i položaja žene. Na nivou vrednosnih stavova i poželjnih situacija primetan je veći nivo modifikacije i cepanja tradicionalnih okvira. Međutim, čak, i u domenu vrednosnih sudova mogu se uočiti razlike u stepenu otvorenosti ka promeni, koji je znatno izraženiji u stavovima opštijeg karaktera no u stavovima koji se tiču elemenata bliskih životnom iskustvu ispitanica. To, naravno, uslovljava i odredjeni stepen nekonzistentnosti i ambivalentnosti u iskazima ispitanica posve karakterističnog za tranzicione situacije, koji se neminovno odražava i na protivrečnosti u domenu ponašanja.

Tako, s jedne strane, preko 80% ispitanica prepoznaje važnost promene društvenog položaja žene kao socijalnog cilja koji bi trebalo da se rešava, dok, s druge strane, gotovo polovina ispitanica smatra nevažnim pitanja svog zaposlenja ili podele poslova u kući i oko dece sa mužem. Uočljive su i protivrečnosti u domenu stavova o reprodukciji i reproduktivnog ponašanja, pre svega, u činjenici da će većina ispitanica roditi veći broj dece no što smatra idealnim. To ukazuje na njihovo prepuštanje inerciji preovladjujućeg ponašanja u uslovima spore promene tradicionalnog položaja žene u porodici, dominantno odredjenog njenom reproduktivnom funkcijom, odnosno na tegoban i spor proces prodiranja kritičke svesti u odnosu na percepciju vlastitog položaja.

I sam normativ idealnog broja dece je još relativno visok a odredjen je karakteristikama motivacione osnove roditeljstva. U njoj je prepoznatljiva aktuelnost tradicionalnih elemenata, relativno nizak nivo percepcije ekonomske i psihološke cene deteta i priličan značaj ekonomske vrednosti deteta u utilitarnom smislu. Ipak se može primetiti lagano kretanje ka davanju veće važnosti individualno psihološkim vrednostima, no, kako su one komponenta i tradicionalne motivacione osnove roditeljstva, još uvek su u prevashodnoj funkciji racionalizacije radjanja većeg broja dece usled dominacije drugih faktora.

Kako se promene u reproduktivnom ponašanju ne odnose samo na broj dece koji će se roditi već i na dinamiku radjanja tokom reproduktivnog perioda odnosno primenu planiranja porodice, i u ovim dimenzijama primetan je raskorak u ponašanju i stavovima. Tako, i pored raširene informisanosti o postojanju efikasne i moderne kontracepcije, te značajne otvorenosti za nova kontraceptivna znanja i želje da se primenjuje kontracepcija u budućnosti odnosno želje da se ne radja više dece, uočljiva je dominacija tradicionalnog vida kontrole radjanja, coitusa interruptusa, iskustveno i normativno. To, naravno, potvrđuje duboku ukorenjenost podređenog položaja žene i njeno prepuštanje volji muža u svim domenima odlučivanja i aktivnosti, te su ispitanice podeljene na dve gotovo jednake grupe, one koje uopšte ne razgovaraju sa mužem o kontracepciji i one koje razgovaraju ali prihvataju muževljev stav da je to njegova stvar. Posledično, primetan je raskorak u normativima poželjnog razmaka izmedju porodjaja i dosadašnjeg iskustva te velike verovatnoće da se i pored odluke o prestanku radjanja rodi još dece u slučaju neplanirane trudnoće. Ostajanje u zatvorenom krugu nemoći planiranja vlastitog poroda, pak, uslovljava još uvek visok udeo spontanih prekida trudnoća i mrtvorodjenja u ishodima trudnoća ispitanica.

Ipak, treba podvući značajne pomake u odnosu na tradicionalni tip ponašanja. Prvo, proces transformacije relevantnih stavova i nivoa informisanosti konzistentno je zabeležen na svim istraživanim dimenzijama (vrednosti u životu, o deci, kontracepciji). Time se potvrđuje pravilnost procesa tranzicije fertiliteta odnosno primarnost transformacije stavova kao bitnog preduslova promene ponašanja. Takodje, poredjenje vrednosti idealnog broja dece i njegove relacije sa očekivanim brojem dece (jer nije bilo moguće pratiti ostvaren broj dece na kraju reproduktivnog perioda) dobijene probnim istraživanjem sa rezultatima prethodnih istraživanja, ukazuje da je uočeni proces transformacije normativne sfere u većoj meri praćen i promenama

reproduktivnog ponašanja odnosno spremnošću da se to učini. Indirektno, to upućuje na značajnije otvaranje ka promeni na koje se može i podsticajno delovati. Naime, u prethodnim istraživanjima (1970. i 1976. godine) idealni broj dece bio je znatno niži od ostvarenog na kraju reproduktivnog perioda, čak za više od dvoje dece, dok je u ovom istraživanju za uzorak u celini dobijena razlika od 0,4.

U ovom pogledu svakako treba istaći da gotovo svaka treća žena sa dvoje dece i oko 40% žena sa troje dece, ne želi više da radja prevashodno zato što procenjuje da već ima dovoljan broj dece, što potvrđuje širenje potrebe za planiranjem porodice. Takođe, gotovo trećina ispitanica želi da prevenira neželjenu trudnoću u budućnosti upotrebom efikasne i moderne kontracepcije (od kojih preko 85% preferira intrauterinu spiralu). S obzirom da je udeo žena koje nameravaju da primenjuju kontracepciju u budućnosti preko 90%, u cilju sagledavanja izvesnosti takvog ponašanja relevantan je podatak o postojanju značajnog psihološkog opterećenja kontracepcijom ali i činjenica da je ono dvostruko niže od opterećenja abortusom.

Anketirane žene koje imaju definisan stav očigledno doživljavaju kontracepciju kao pravo rešenje dileme o vidu kontrole radjanja. Ovo istraživanje ukazuje da širenje znanja, medicinski argumentovanog o stvarnoj štetnosti modernih kontraceptivnih sredstava i metoda, treba da bude važan pravac delovanja programa za planiranje porodice. Prvo, kao jasan potencijal za dalje smanjenje psihološke cene kontracepcije izmenom stavova da je svaka kontracepcija štetna po zdravlje i neprijatna. Drugo, imajući u vidu da veliki broj žena nema uopšte stav (između 15 i 34 žene u zavisnosti od komponente), kao osnova da se formiraju pravilni stavovi. Treće, coitus interruptus je preventivna mera sa kojom najveći broj žena ima iskustvo i to, po pravilu, dugotrajno i, takođe, kontraceptivna metoda koja najčešće figurira u budućim planovima žena. I veliki broj muškaraca se zalaže za upotrebu samo prekinutog snošaja kao vida kontrole radjanja.

Dobijeni rezultati su potvrda koliko je ženi potreban savet vezan za kontrolu radjanja neposredno posle porođaja. Većina porodilja prepoznala potrebu zaštite od neželjene trudnoće. Otuda se nameće razgovor sa lekarom o svim relevantnim pitanjima pre nego što žena postane pasivna i vrati se u krug iščekivanja, prepuštanja, fatalizma ili pak krene pogrešnim putem oslanjajući se na neefikasne kontraceptivne metode i sredstva. Pogotovo što treba očekivati spore promene u seksualnoj edukaciji i stavovima partnera.

Potrebu za određenim programom planiranja porodice potvrđuje i podatak da je svaka druga anketirana žena ocenila smanjenje radjanja kao veoma važno ili važno društveno pitanje koje bi trebalo da se rešava. U demografskom smislu je važno postojanje potrebe promene položaja žene na Kosovu i Metohiji. Potreba za promenom položaja žene, nezavisno da li je individualna identifikacija te potrebe početak aktivnog ili čak pasivnog otpora, je svakako jedan od preduslova promene u reproduktivnom ponašanju žene u smislu intenzivnijeg ograničavanja radjanja. Otuda bi aktivnost programa za planiranje porodice, koja bi izvukla žene iz defanzive, promovisala njihovu odgovornost, ohrabрила ih za medjupartnersku komunikaciju, uz istovremeno predstavljanje novih ideja i uloga u modernoj kulturi, imala ne samo pun smisao već i oslonac.

Činjenica o značajnoj neinformisanosti ispitanica o demografskoj situaciji na Kosovu i Metohiji i nemogućnosti procene populacionih kretanja od manjeg su značaja, jer je u svim populacijama, bez obzira na tip reproduktivnog ponašanja, primetan raskorak u razumevanju i uočavanju medjusobne povezanosti i uslovljenosti obima radjanja na makro-društvenom i mikro-individualnom nivou. Pojedinaac ne razume u dovoljnoj meri odnos izmedju fertiliteta, brojnih socijalnih i ekonomskih funkcija stanovništva, razvoja područja kao celine i individualnog ponašanja. Otuda, postoji prostor za populacionu edukaciju. Medjutim, u odnosu na individualnu percepciju i evaluaciju trendova rasta stanovništva, jasan je pomak u prepoznavanju preobilnog radjanja kao društvenog problema.

Svi navedeni nalazi ukazuju na postupno formiranje pozitivne receptorne osnove kao bitnog elementa populacione klime za sprovođenje programa planiranja porodice i ostalih adekvatnih mera populacione politike. To bi, s jedne strane olakšalo realizaciju već formiranih potreba a sa druge strane, posebno pratećim edukativnim sadržajima, ubrzalo proces njihove transformacije u oblasti reproduktivnog ponašanja i položaja žene. Drugim rečima, saglasno utvrđenom stepenu razvijenosti potreba ispitanica, najurgentnije se postavlja zahtev za sprovođenjem programa za planiranje porodice koji bi uslovio i bržu transformaciju ekonomske i psihološke cene roditeljstva kao društvene uloge žene, otvarajući značaj ostalih mera populacione politike.

Literatura

- BARDWICK, Judith (1971). *Psychology of Woman*, (New York: Harper and Row).
- BLAGOJEVIĆ, Marina (1995). "Svakodnevnica iz ženske perspektive: samožrtvovanje i beg u privatnost", Bolčić (ed.) *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, (Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta).
- BONGAARTS, John (1991). "The KAP-Gap and the Unmet Need for Contraception", *The Population Council, Working Papers*, (New York), Number 23.
- BREZNIK, Dušan (ed.) (1980). *Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji*, (Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- BULATAO, Rodolfo (1980). "The transition in the Value of Children and the Fertility Transition", Hohn Charlotte & Rainer Meckensen (eds.) *Determinants of Fertility Trends, Theories Re-Examined*, (Liege: IUSSP, Ordina Editions).
- CLELAND, Johan & Chris SCOTT (1987). *World Fertility Survey*, International Statistical Institute, (Oxford University Press).
- CLIQUET, Robert & R. SCHOENMAECKERS (1976). *From Incidental to Planned Parenthood*, (Leiden: Interuniversity Demographic Institute, Population and Family Study Centre).
- COALE, Ansley (1967). "The Voluntary Control of Human Fertility", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Volume 11, Number 3.
- EISENSTANDT, Samuel (1973) *Tradition, Change and Modernity*, (New York University Press).
- FAWCET, James (1970). *Psychology and Population*, The Population Council, New York.
- GIDDENS, Antony (1991). *Modernity and Self-Identity : Self and Society in the Late Modern Age*, (Cambridge: Polity).
- HODŽIĆ, A. (1986). "Vrednosne orijentacije društvenih grupa", *Revija za sociologiju* 1-4.
- HOHN, Charlotte & Rainer MACKENSEN (ed.) (1980). *Determinants of Fertility Trends: Theories re-examined*, (Liege: IUSSP, Ordina editions).
- HOLL, Kelvin & Lindzi GARDUER (1983). *Teorije ličnosti*, (Beograd: Nolit).

- HUDSON Rosen, Raye (1981). "Pregnancy resolution decisions: A Review and Appraisal of Research", *The Childbearing Decision - Fertility Attitudes and Behavior*, (London: Sage Publications).
- INSTITUT ZA NOVIJU ISTORIJU (1994). *Srbija u modernizacijskim procesima* (naučni skup), (Beograd: Institut za noviju istoriju).
- KAPOR-STANULOVIĆ Nila, (1985). *Psihologija roditeljstva* (Beograd: Nolit).
- LERNER, Daniel (1956). *The Passing of Traditional Society* (The Free Press of Glencoe III).
- McKAY, Jennifer (ed.) (1984). *Adolescent Fertility*, (London: IPPF).
- MILIĆ, Andjelika (ed.) (1988). *Radjanje moderne porodice*, (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva)
- NAG, Mony (1983). "Fertility Response to Modernization", *Fertility and Family*, Proceedings of the Expert Group on Fertility and Family, (New Delhi: United Nations).
- PALOMBA, Rosela & Hein MOORS (1993). *Attitudes towards Family Formation and Population - Related Policies in Europe: A Cross-Cultural Perspectives* (unpublished document).
- PAPIĆ, Žarana & Lydia SKLEVICKY (eds.) (1983). *Antropologija žene* (Beograd: Prosveta).
- PARKERS Alan & Jean COLE (ed.) (1979). *Fertility in middle age*, International Planned Parenthood Federation (Cambridge: Galton Foundation).
- POTTS, Malkom (1979). *Society and fertility*, (Plymouth: Mcdonald and Evans).
- RABIN, A. (1965). "Motivation for Parenthood", J. Projective Techn. and Personality Assesment, navedeno prema Kapor-Stanulović, Nila (1985) *Psihologija roditeljstva* (Beograd: Nolit).
- ROKEACH, Milton (1973). *The Nature of Human Values* (New York: The Free Press; London: Collier Macmillan Publishers).
- RRAPI, Gjergj (1995). *Savremene albanske zadružne porodice na Kosovu*, (Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta).
- RAŠEVIĆ, Mirjana (ured.) (1988). *Žena i radjanje na Kosovu i Metohiji*, (Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- SEGAL, Sheldon, Amy TSUI & Susan ROGERS (ed.) (1989). *Demographic and Programmatic Consequences of Contraceptive Innovations*, (New York: Plenum Press).
- TAVES, Ellen (1981). *But why did not she use birth control*, Planned Parenthood of Rochester (New York).

TIETZE, Sarah & Richard LINCOLN (ed.) (1987). *Fertility Regulation and the Public Health*, (New York: Springer-Verlang).

TRUSSEL, James & Kathryn KOST, (1987). "Contraceptive Failure: A Critical Review of the Literature", *Studies in Family Planning*, Volume 18, Number 5.

Mirjana Rašević, Mina Petrović

**Stavovi i ponašanje žena na Kosovu i Metohiji
relevantni za populacionu politiku**

R e z i m e

Potreba za dubinskim istraživanjima fenomena rođanja na Kosovu i Metohiji proizilazi iz činjenice da se raspoloživa znanja zasnivaju gotovo isključivo na podacima popisa stanovništva (poslednji put izvršen za celo područje pokrajine 1981. godine), vitalnoj statistici (pouzdati podaci su raspoloživi zaključno sa 1989. godinom) i dvema reprezentativnim anketama (sprovedenim 1970. i 1976. godine). Šira znanja o fertilitetu i reprodukciji stanovništva su neophodna za formulisanje mera populacione politike, za kojom već duže vremena postoji objektivna potreba.

Februara 1998. godine je sprovedeno probno anketno istraživanje na uzorku od 116 žena koje su se porodile u tri tipa porodilišta na Kosovu i Metohiji. I pored metodoloških ograničenja uzorka u pogledu veličine i načina izbora posmatranih jedinica dobijena je zadovoljavajuća struktura osnovnih socijalnih i demografskih obeležja ispitanica na osnovu poredjenja sa podacima vitalne statistike za 1989. i 1994. godinu. U ovom radu razmatrani su stavovi i ponašanje žena relevantni za populacionu politiku, jer omogućavaju procenu elemenata njene receptorne osnove odnosno dinamike u primeni pojedinih mera saglasno stepenu razvijenosti potreba žena u reproduktivnom ponašanju konkretne populacije.

Analiza rezultata ukazuje na dominaciju, ali i proces transformacije tradicionalnog reproduktivnog ponašanja i položaja žene. Na nivou vrednosnih stavova i poželjnih situacija primetan je veći nivo modifikacije i cepanja tradicionalnih okvira. Međutim, čak, i u domenu vrednosnih sudova mogu se uočiti razlike u stepenu otvorenosti ka promeni, koji je znatno izraženiji u stavovima opštijeg karaktera no u stavovima koji se tiču elemenata bliskih životnom iskustvu ispitanica. To, naravno, uslovljava i određeni stepen nekonzistentnosti i ambivalentnosti u iskazima ispitanica posve karakterističnog za tranzicione situacije, koji se neminovno odražava i na protivrečnosti u domenu ponašanja.

pravce mera populacione politike. To bi, s jedne strane olakšalo realizaciju već formiranih potreba a sa druge strane, posebno pratećim edukativnim sadržajima, ubrzalo proces njihove transformacije u oblasti reproduktivnog ponašanja i položaja žene. Drugim rečima, saglasno utvrdjenom stepenu razvijenosti potreba ispitanica najurgentnije se postavlja zahtev za sprovođenjem programa za planiranje porodice koji bi uslovio i bržu transformaciju ekonomske i psihološke cene roditeljstva kao društvene uloge žene, otvarajući značaj ostalih mera populacione politike.

Ključne reči: *populaciona politika, Kosovo i Metohija*

Mirjana Rašević, Mina Petrović

*Attitudes and Behavior of Women in Kosovo and Metohija
Relevant for the Population Policy*

S u m m a r y

A need for extensive investigation of the phenomenon of births in Kosovo and Metohija arises from the fact that our knowledge is almost exclusively based on the population census data (the last census for the whole territory of the province was taken in 1981), vital statistics (reliable data are available for years up to 1989) and two representative surveys (conducted in 1970 and 1976). A more comprehensive insight into fertility and population reproduction is needed in order to formulate population policy measures for which there has been an abject need for some time already.

In February 1998, a pilot survey was conducted on the sample of 116 women who had given birth in three different types of maternity wards in Kosovo and Metohija. Despite methodological limitations with regard to the size and manner of the sample selection, its composition was satisfactory in terms of basic social and demographic characteristics as shown by the comparison with vital statistics for 1989 and 1994. This paper discusses behavior and attitudes expressed by women which are of relevance to the population policy. This should enable an assessment of the elements of receptiveness or its dynamics following application of measures that take into account the needs of women in terms of reproductive behavior of a certain population.

The analysis of the results points to both the dominant role and a process of transformation in the traditional reproductive behavior and attitudes of women. In terms of value standards and desired situations, a higher level of modification and dissolution of traditional barriers may be observed. However, even in the domain of standards of social value, differences may be observed with regard to the degree

of openness to change, which is much more intense in terms of general attitudes than in those closely affecting the lives of those surveyed. This naturally causes certain inconsistencies and the ambivalence in statements given by the women surveyed, which is very characteristic of transitional stage and also inevitably reflects contradictions in behavior.

However, numerous findings point to the formation of positive receptiveness, which is an essential element of the population climate needed for implementation of the family planning programs as well as for designing the population policy measures. On one hand, this would facilitate the satisfaction of current needs and, on the other, especially through further education, accelerate the process of their transformation in the domain of reproductive behavior and the place of women in society. In other words, as shown by the level of development of needs of the women surveyed, implementation of the family planning program is most urgently required in order to speed up transformation of the economic and psychological cost of parenthood as a social role of women.

Ključne reči: population policy, Kosovo and Metohija